

ОБРАЗ ЄВРЕЇВ В МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ПОДОРОЖНІХ ПУТІВНИКАХ МАНДРІВНИКІВ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

О. В. Черемісін

Херсонський державний аграрний університет

al.cheremisin@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-0173-0489>

Ключові слова: Південь України, мандрівники, мандрівні путівники, туризм, мемуари.

У даній статті характеризується образ міських євреїв Півдня України в подорожніх путівниках як російських, так і іноземних мандрівників наприкінці XVIII – XIX ст. Саме в цей час на території південноукраїнського регіону відбулись значні геополітичні зміни у зв'язку з інкорпорацією краю до складу Російської імперії. Наслідком цих процесів стало будівництво нових міст та колонізація земель представниками багатьох національностей. У тому числі, в містах Півдня України оселилося багато єврейського населення, для яких була встановлена межа осілості. З'явилося багато бажаючих особисто оцінити геополітичні зміни на Півдні України як серед російського населення, так й поміж іноземців. Саме в досліджуваній час край відвідали представники російської та іноземної аристократії, науковці, бізнесмени, комерсанти та прості люди, які залишили значну кількість подорожніх путівників, що стали одним із головних джерел з історії урбаністичних студій Півдня України. У своїх путівниках мандрівники ділилися не тільки загальними враженнями від побаченого, але й дрібними спостереженнями, які не зустрічаються в офіційних статистичних даних. Однією з головних тематик записок мандрівників став побут різних національностей, які проживали в містах Півдня України. Центральне місце в цих описах займають єврейські мешканці як одна з найбільших груп населення південноукраїнського регіону. У своїх описах мандрівники достатньо повно змалювали ритм життя та побут євреїв в містах Півдня України, охарактеризували їх заняття, образ життя, заняття, мрії та сподівання, комерційні та лихварські справи тощо. У результаті проведеного дослідження вдалося виявити розбіжності в описах іноземних та російських мандрівників щодо образу міських євреїв Півдня України протягом досліджуваного періоду.

THE IMAGE OF URBAN JEWS OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE TRAVEL GUIDE BOOKS OF THE TRAVELERS OF THE LATE 18th – 19th CENTURIES

O. Cheremisin

Kherson State Agrarian University

Key words: the South of Ukraine, travelers, travel guide books, tourism, memoirs.

The paper characterizes the image of urban Jews of the South of Ukraine in the travel guide books of Russian and foreign travelers in the late 18th – 19th centuries. At that time considerable geopolitical changes caused by the incorporation of the region into the Russian Empire occurred on the territory of Southern Ukraine. Construction of new towns and colonization of the territories by the representatives of many nationalities were consequences of these processes. Many Jewish people with a determined limit of settlement inhabited the towns of the South of Ukraine as well. Among the Russian citizens and the foreigners there were many people willing to estimate the geopolitical changes in the South of Ukraine personally. At the time under study the region was visited by the representatives of Russian and foreign aristocrats, scientists, businessmen, merchants and ordinary

people who left a great number of travel guide books being one of the main sources on the history of urban studies about the South of Ukraine. In their travel guide books the travelers shared not only general impressions about the things they saw, statistics, information about the historical past of the region, but also minor observations, which could not be found in the official statistical data. One of the main themes of the travelers' notes was the mode of life of different nationalities living in the towns of the South of Ukraine. The central place in these descriptions is taken by the information about Jewish dwellers as one of the biggest groups of the population of Southern Ukrainian region. In their descriptions the travelers quite thoroughly depicted the rhythm and mode of life of Jews in the towns of the South of Ukraine. They described their occupation, daily routines, hopes and expectations, commercial and usury business etc. The results of this research allowed identifying divergences in the descriptions of the foreign and Russian travelers concerning the image of urban Jews in the South of Ukraine of the period under study.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах розбудови українського державотворення важливим є доведення переважного значення європейського фактору в розвитку земель Півдня України. Міста регіону були традиційно не тільки багатонаціональними осередками, але й центрами торгівлі, комерції, культури і одними з перших увійшли в добу модернізації. Свій неповторний внесок у розвиток цих факторів внесла єврейська спільнота, яка була однією з найпомітніших національних меншин регіону і дуже багато зробила для перетворення міст українського Півдня в комерційні та культурні центри. Тому не дивно, що про них була залишена значна кількість згадок як російськими, так і іноземними візитерами.

Інтерес до осмислення образу міських євреїв на Півдні України зародився ще в XIX ст. У виданнях «Записки Одеського товариства історії та старожитностей» і «Відомостях Таврійської вченої архівної комісії» К. Зеленецьким¹, Н. Гудзій², Н. Надежним³ та іншими були опубліковані мандрівні описи російських візитерів міст Півдня України, в яких багато розповідалося про образ міських євреїв. У них характеризувалося не тільки культурно-побутове життя міських національ-

ностей, але й містилося багато замальовок з історії регіону.

У радянській історіографії урбаністичні студії не були особливо популярними, навіть не аналізувався історичних досвід діяльності дореволюційних органів самоврядування, а про життя різних етнічних груп згадувалося лише крізь призму боротьби пролетаріату. Тому, історичні праці в радянські часи, наприклад, О. Дружиніної⁴, Б. Миронова⁵ та інших, насичені лише статистичними даними про соціальний, національний та релігійний склад міського населення.

Після проголошення у 1991 р. незалежності України посилилась цікавість до багатьох забутих моментів української історії, у тому числі – і до життя дореволюційного міста. Стали публікуватися історичні праці про культурний і муніципальний розвиток міст південноукраїнського регіону. Останнім часом став набувати популярності людиноцентричний погляд на історію, що посилює містознавчі студії.

Так, наукові дослідження В. Константинової⁶, А. Дорошевої⁷, М. Шитюка, В. Щукіна⁸, М. Поліщука⁹ та інших присвячені етнічному, соціальному та релігійному життю південноукраїнських міст

¹ Зеленецький К. Путешествие в Южную Россию и Крым Анатолия Демидова // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса: Городская типография, 1844. Т. 1. С. 442–453.

² Гудзий Н. К истории русского сентиментализма (Путешествие в Крым П. Сумарокова) // Известия Таврической ученой архивной комиссии. Симферополь: Таврическая Губернская типография, 1888. № 6. С. 132–143.

³ Надеждин Н. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу Н. С. Всеволожского // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса: Городская типография, 1844. Т. 1. С. 433–441.

⁴ Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. М.: Наука, 1955. 267 с.

⁵ Миронов А. Русский город: социальное, экономическое, демографическое развитие в 1740–1861 гг. М.: Наука, 1975. 386 с.

⁶ Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роках). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 569 с.

⁷ Дорошева А. О. Самоврядування в приморських містах Півдня України в другій половині XIX ст.: дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Одеса, 2009. 195 с.

⁸ Шитюк М. М., Щукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть. Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2008. 222 с.

⁹ Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Одесса: Мосты культуры, 2002. 447 с.

досліджуваного періоду. Основними сюжетами наукових розвідок стали участь представників різних національностей в громадському, комерційному, культурному, муніципальному житті міст. Багато уваги було приділено й участі єврейського населення в діяльності міських дум, розвитку торгівлі, бізнесу, освіти та медицини в південноукраїнських містах.

Так, наприклад, М. Поліщук займався проблемою участі євреїв в органах Одеського самоврядування. Хоча й існували певні обмеження щодо їх представництва у керівництві муніципалітетами, автор позитивно оцінює їх роль у розвитку міського господарства як Одеси, так і всіх міст Південної України. На його думку, це було зумовлено чисельністю єврейських общин в регіоні, у руках яких концентрувались величезні капітали.

М. Шитюк та В. Щукін розглянули проблеми участі євреїв у діяльності міського самоврядування Херсонської губернії. У їх монографії розкривається правове становище єврейського населення на Півдні України та його соціально-економічний стан упродовж XIX – на початку XX ст. Авторами аналізуються різні проблеми розвитку єврейської сільськогосподарської колонізації на Півдні України. На їх думку, не зважаючи на штучні урядові обмеження, єврейське населення намагалося використати можливість участі у діяльності земств і міських дум.

Не дивлячись на широку презентацію участі представників єврейської громади в розвитку міст Півдня України, на сьогоднішній день залишається не достатньо вивченим питання визначення образу євреїв, який складався у мандрівників, що відвідували південноукраїнські землі наприкінці XVIII – у XIX ст. Чисельний матеріал з цього приводу маємо саме у подорожніх путівниках як росіян, так й іноземців, що завітали на Південь України у досліджуваний період.

Виходячи із зазначеного, метою статті є аналіз та порівняння образу міських євреїв на Півдні України у мандрівних записках іноземних та російських візитерів наприкінці XVIII – першої половини XIX ст.

Наприкінці XVIII ст., у ході геополітичних змін, південноукраїнський регіон був інкорпорований Російською імперією до свого складу. Це явище сколихнуло світову спільноту і призвело до появи якісно нового виду туризму, який залишив після себе чисельну мемуаристику. Його історичним минулим, географією, економічним потенціалом стала цікавитися вся світова спільнота: аристократи, науковці, бізнесмени, лікарі, освітяни та

прості мешканці. Саме наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. край відвідала велика кількість експедицій, які залишили у власних мандрівних путівниках неординарні подробиці специфічного образу життя на Півдні України досліджуваного періоду.

Так, південноукраїнськими містами мандрували такі російські візитери: В. Ізмайлов (письменник), П. Сумароков (письменник), М. Всеволозький (Тверський цивільний губернатор), А. Демідов (науковець, почесний член Санкт-Петербурзької академії наук), О. Афанасій-Чужбинський (журналіст, редактор газети «Воронезькі губернські відомості»).

Серед іноземних мандрівників можна відзначити: М. Гутрі (англійка, перебувала на Півдні України на межі XVIII–XIX ст.), М. Холдернесс (англійська письменниця, мандрувала на початку XIX ст.), Р. Лайалл (британський мандрівник-месіонер початку XIX ст., співробітник Біблійного товариства), Д. Стефенс (американський юрист, бізнесмен і мандрівник початку XIX ст.).

Під час своїх подорожей візитери відвідали Катеринослав, Одесу, Миколаїв, Херсон, Олександрівськ, Берислав, Олешки, Сімферополь, Севастополь, Керч, Феодосію, Карасу-Базар.

Зупиняючись в місті мандрівники надавали характеристику населеним пунктам, за такою схемою: назва міста, статус, побут місцевих мешканців, освіта, культура, громадське життя, архітектура, відмінності від інших міст, перспективність подальшого існування.

Центральне місце в більшості путівників займали описи місцевих мешканців, які подавались за такими критеріями: назва національності, побут, культура, участь у громадському житті міста, освіта, національні особливості, відношення до модернізації.

У досліджуваний період навіть з'являється новий жанр літератури – «травелога»: розповідь про відвідання далеких країн, культура яких відрізнялася від європейської. Слід відмітити, що іноземні мандрівники описували у своїх путівниках такі речі, які російські ніколи не згадували: корупція, зловживання владою, культурні стереотипи, тяжкий стан місцевого населення. Звичайно, відомості як іноземців, так і росіян носять суб'єктивний характер, але вони дозволяють розробити достатньо цілісний образ представників єврейського населення в містах Півдня України в кінці XVIII – у XIX ст.

Власне іноземці в своїх мандрівних записках не багато писали про євреїв на Півдні України. Ця

національність була їм добре знайома, оскільки проживала у всіх європейських країнах, а тому їх увага зосереджувалась лише на особливостях життя євреїв Півдня України.

М. Гутрі, наприклад, відмічала існування в Криму унікального місця – Юсуф-Кале, адже це була єдина відома єврейська фортеця. Мандрівниця описує її як невеличке місто на горі, населення якого складає всього одна національність, названа Карай-Жарді (Чорні Євреї). Мешканці цього містечка носили одяг Кримських Татар і їх будинки були побудовані на татарський манер. Мандрівницею була підмічена одна особливість: жінкам можна було вільно пересуватися вулицями міста, що відрізняло їх від євреїв Бахчисарая, де жінок намагалися здебільшого тримати в домашніх умовах¹⁰.

Інша англійська мандрівниця М. Холдернесс відмічала, що місцеві міські єврейки ще досі носять традиційний одяг, хоча їх сестри у Великобританії вже давно перейшли на сучасний одяг. Також, вона зробила тонке спостереження відносно регуляції життя євреїв владою Російської імперії. За її спостереженнями, тільки євреї проживають в містах Півдня України компактними громадами на відміну від інших національностей. Саме ця обставина дала можливість російському уряду регламентувати життя єврейського населення і, навіть, породило ідею перетворити єврейське населення на аграріїв і переселити їх з міст у сільську місцевість¹¹.

Також, М. Холдернесс описала досить унікальну єврейську традицію в містах Півдня України, про яку вона ніколи не чула в інших країнах. Вона пов'язувалася з весільно-поховальною обрядовістю. Так, коли молодий єврей одружувався, то одягав найкращу сорочку, а після весілля оберігав її й ніколи більше не носив, оскільки надалі вона одягалася на нього під час поховання і слугувала гарантом щастя у потойбічному житті. Навіть, коли євреї брали гроші в кредит, то могли залишити цю сорочку в якості гаранта повернення грошей, оскільки кожен кредитор був упевнений у тому, що кредит повернуть, оскільки без цього одягу не бачити власнику щастя у потойбічному світі¹².

У цілому, не дивлячись на опис подібних уні-

кальних явищ, образ міських євреїв Півдня України у іноземних мандрівників склався досить негативний. Євреї були представлені в образі працівників пошти, господарів постійних дворів, торговців, спекулянтів, шахраїв, лихварів. Так, наприклад, Р. Лайалл описував міських євреїв Півдня України шахраями, які знаходяться під керівництвом російських хабарників; разом вони становлять чудову компанію і тримають контракт на оренду коней. Причому, саме євреї тут виступають в ролі шантажистів. Вони описані як дуже жадібні люди, які аж ніяк не хотіли віддавати в оренду поштових коней без хабаря. Тільки після того, як Р. Лайалл поскаржився поліцейським (яким, до речі, також довелося заплатити), йому вдалося винайняти поштових коней і виїхати з Одеси. У ході власних роздумів Р. Лайалл доходить до висновку, що євреї на українських теренах, за виключенням єврейських мешканців Києва, являють собою образ деградації, шахрайства, обману та бідності. Він постійно звинувачував міських євреїв Півдня України в тому, що вони тримають під своїм контролем більш-менш вигідну бізнесову справу, а займатися землеробством не хочуть, навіть після того, як був оприлюднений указ про створення на Півдні України єврейських сільськогосподарських колоній. Р. Лайалл не бачив перспективності цієї справи, оскільки був переконаний, що євреї швидше покинуть територію Російської імперії взагалі, аніж стануть переселятися з міста в сільську місцевість¹³.

Подібної думки дотримувався й інший мандрівник – американець Д. Стефенс, який також постійно нарікав на те, що євреї хабарники, шахраї, недобрі і жадібні люди. Залишив він у своїх мемуарах згадку про те, що його в Одесі навчили, що якщо хтось з євреїв почне незаконно вимагати в нього гроші, то потрібно піднімати шум, голосно кричати, заявляючи, що маєш в друзях самого графа М. Воронцова. Але коли в дійсності до цього дійшла справа, ця схема не спрацювала. Американський мандрівник довго ще не міг заспокоїтися, що так швидко та вміло одеські євреї вміють вираховувати, що насправді в тебе не має в друзях графа Воронцова і нікуди ти скаржитися не підеш, а тому маєш за їх комерційні послуги платити в декілька разів більше¹⁴.

У цілому, іноземні мандрівники у своїх описах

¹⁰ Гутри М. Письма о Крыме, Одессе и Азовском море. М.: Тип. Н. С. Всеволожского, 1810. С. 68-70.

¹¹ Крым XIX столетия в труде английской ученой и писательницы Мери Холдернесс // Электронный ресурс [режим доступа]: <http://www.krimoved-library.ru/books/britanskiy-vzglyad-na-krim8.html>

¹² Там само.

¹³ Надеждин Н. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу Н. С. Всеволожского // Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса: Городская типография, 1844. Т. 1. С. 433-441.

¹⁴ Одесса глазами британцев. Заметки путешественников. Одесса: Издательство «Optimum», 2012. 284 с.

презентували євреїв як одну з найбільших та компактних груп населення в містах Півдня України; їх основними заняттями були комерція та лихварство, а з поміж українців та росіян вони вирізнялися більш високим економічним рівнем життя.

На відміну від іноземних мандрівників російські уважніше відносилися до особливостей життя, побуту, культури і зайнятості міських євреїв Півдня України. У російських мандрівних путівниках євреї були представлені не тільки в образі комерсантів, бізнесменів, лихварів. Зокрема, В. Ізмайлов, П. Сухтелін, П. Сумароков, М. Всеволозький, А. Демидов, О. Афанасій-Чужбинський описували міських євреїв Півдня України як культурну та інтелігентну національність, яка цінує освіту, мистецтво, музику, зокрема – активно відвідували Одеський театр.

Російські мандрівники бачили південноукраїнські міста багатонаціональними. Серед місцевих мешканців виділялася єврейська національність, як одна з найбільших та найпомітніших груп міського населення. Наприклад, П. Сумароков відмітив, що в кримських містах проживали переважно євреї, а ось в сільській місцевості, навпаки, переважали татари¹⁵. Подібне явище помітив і А. Демидов, відзначаючи, що в кримських містах євреї становили одну з найбільших груп населення. Хоча, для А. Демідова єврейське міське населення залишилося не тільки в образі торговців, але й в образі поціновувачів художньої майстерності. Зокрема, в Бахчисараї він помітив, як єврейська жінка малювала чудову картину, настільки гарну, що, на його думку, навіть, професійний художник не зміг би її написати краще¹⁶.

Серед основних занять міських євреїв подорожуючі виділяли торгівлю хлібом і різного роду спекуляції, які дозволяли заробити чималі кошти і швидко розбагатіти. Економічна діяльність єврейського населення широко представлена в описах російських мандрівників, однак акцент робився на інших моментах життя, ніж у іноземних візитерів. Наприклад, О. Афанасій-Чужбинський зауважував, що євреї такі люди, які не можуть залишатися спокійними, коли у них в руках з'являються будь-які кошти, оскільки їх потрібно примножити, тож євреї досить швидко йдуть на різного роду спекуляції з метою примноження

¹⁵ Сумароков П. И. Путешествие в Крым и бессарабию в 1799 г. П. И. Сумарокова М.: Университетская типография у Ридигера и Клаудия, 1800. С. 52, 58, 128, 130, 179, 212.

¹⁶ Демидов А. Путешествие в Южную Россию и Крым через Венгрию, Валахию и Молдавию, совершенное в 1837 г. Анатолием Демидовым. М.: Тип. А. Семена, 1853. С. 259, 273, 293-294, 340-350.

капіталу. Сам О. Афанасій-Чужбинський зустрічав багатьох євреїв, які достатньо швидко розбагатіли в містах Півдня України, а згодом швидко все втратили, проте через деякий час знову розбагатіли. При цьому, багато євреїв вихвалялися, що заробили величезний капітал тільки з однієї монети¹⁷.

Були ще такі риси господарювання євреїв, підмічені саме російськими мандрівниками, як утримання власного помешкання в чистоті та охайності, заощадливість, корпоративність. Прагнення до чистоти та порядності порівнювалися з німецькими якостями і яскраво виділялися на фоні брудного побуту українсько-російського населення регіону. П. Сумароков та Н. Всеволозький помітили в Одесі, що готелі, які утримувалися євреями, вирізнялися чистотою та охайністю. Сам П. Сумароков залишався переночувати в одному з єврейських готелів і був здивований тим, що тільки для нього одного відвели цілих дві кімнати¹⁸. Заощадливість виражалася в тому, що багато євреїв не витрачали кошти на новий одяг, користуючись старим до тих пір, доки не розбагатіють у достатній мірі. Корпоративність знаходила вираження в тому, що: по-перше проживали в містах компактними групами; по-друге, завжди намагалися допомогти один одному грошима або добрими вчинками (навіть, коли євреїв насильно переселяли з міст Півдня України по селам, то вони збиралися грошима в складчину для того, аби по одному повертатися назад в міста і відкрити новий бізнес)¹⁹.

Громадське життя міських євреїв було доволі активним. Зокрема, вони дуже полюбили відвідувати театри, музикальні товариства, читальні, бібліотеки, парки, сквери. Наприклад, Н. Всеволозький відмітив у подорожніх записках, що євреї надзвичайно сильно полюбили усе, що стосувалося музики й театру. За його словами, вони становили найбільшу групу серед відвідувачів театру і мандрівник назвав їх *«fanatico per la musica»*, за те, що євреї ... *«истинно оглушали сидящих в креслах и безпрестанно вызывая актеров кричали с изумлением»*²⁰.

¹⁷ Афанасий-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. СПб.: Типография морского министерства, 1861. Т. 1. С. 177-178, 286-289, 299, 311-317.

¹⁸ Сумароков П. И. Путешествие в Крым и бессарабию в 1799 г. П. И. Сумарокова М.: Университетская типография у Ридигера и Клаудия, 1800. С. 179, 212.

¹⁹ Афанасий-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. СПб.: Типография морского министерства, 1861. Т. 1. С. 177-178, 286-289, 299, 311-317.

²⁰ Всеволозький Н. С. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж

Водночас, російські мандрівники помітили більш шанобливе відношення до освіти саме в єврейському середовищі. У кожному місті обов'язково були єврейські школи (як чоловічі, так і жіночі), подекуди відкривалися й різного роду професійні училища²¹. Рівень освіти міських євреїв Півдня України оцінювався як дуже високий і прирівнювався до російського аристократичного²².

В. Измайлов, П. Сумароков, М. Всеволозький, А. Демідов в своїх путівниках характеризували міських євреїв як достатньо консервативну групу населення, у представників якої за декілька десятиліть можуть тільки нові гудзики на кафтані з'явитися. Натомість, А. Афанасій-Чужбинський означував міських євреїв Півдня України як в міру модернізовану групу населення. Так, від помітив, що нові європейські віяння в моді та культурі стали доступними для молодого покоління євреїв, тоді як старші представники намагалися триматися більш архаїчних норм поведінки. Також, від жінок вимагали дотримання традиційного способу життя. Найбільш консервативна група в середовищі міських євреїв – раввіни, які й тримали ніби в законсервованому стані представників свого народу²³.

Хоча за декілька десятків років євреї Півдня України зробили багато кроків уперед порівняно з єврейським населенням інших регіонів. Зокрема, А. Афанасій-Чужбинський, який двічі перебував на Півдні України мав можливість порівняти свої спостереження і відмічав значну модернізаційну активність південноукраїнських євреїв та перехід на новий європейський стиль і ритм життя. Наприклад, у Херсоні він спостерігав, що євреї повністю перейшли на європейські норми життя і для них раввіни уже не були авторитетами. Це дозволило йому зробити висновок про появу нової соціальної групи населення південноукраїнського міста – «нові євреї», які жили відповідно до норм сучасної їм цивілізації. Негативним фактором, який впливав на розвиток «нових євреїв», було упереджене ставлення до них християнського населення регіону, яке не втрачало

можливості познущатись або образити євреїв²⁴. П. Сумароков помітив, що міські євреї в багатьох випадках переймають норми і образ життя від інших національностей. Також, мандрівник помітив модернізованість євреїв-караїмів, які вже на початку XIX ст. потроху змінювали усталені норми життя, відмовлялися від старого одягу, європейзувалися, слідували за якістю товару, який продавали, і вважалися найкращими серед тих, хто торгував турецькими виробами²⁵.

Виділяючи спільні риси у розповідях російських відвідувачів Півдня України про міських євреїв, можна окреслити кілька характеристик: зможний рівень життя міських євреїв Півдня України; проживання в містах окремими корпоративними групами; перетворення на одну з основних груп міського населення; супротив привнесенню в їх устрій національного самоврядування сторонніх елементів або встановленню контролю чи регламентації їх способу життя.

Таким чином, відношення іноземних мандрівників до міських євреїв Півдня України було досить негативно виражено, оскільки вони в першу чергу помічали недоліки економічних відносин. Загальним результатом їх спостережень стало формування образу євреїв-міських мешканців, які як вогню бояться переселення в сільську місцевість, становили і містах одну з найбільших груп населення, які вели корпоративний стиль життя, контролюють найбільш вигідні бізнесові проекти. Крім того, подані характеристики формують образ шахраїв, лихварів, хабарників.

За матеріалами подорожніх путівників російських мандрівників складається інше враження відносно представників єврейської національності на Півдні України. Росіяни підійшли до описів ретельніше, не задовольняючись лише поверхневими враженнями. Вони навіть намагалися більше часу проводити в єврейському середовищі, аби їх описи були більш ґрунтовними. В описах російських мандрівників єврейська національність в містах Півдня України представлена як компактна та багаточисельна група міського населення. Основні зайняття їх були пов'язані з торгівлею, лихварством, комерцією. Найбільш помітними якостями були корпоративність, економність, охайність, освіченість. На протигагу іноземцям, росіяни бачили євреїв здебільшого

в 1836 и 1837 годах. М.: Тип. Августа Семена при Императорской Медико-хирургической академии, 1839. Т. 1. С. 92-93, 100-101.

²¹ Измайлов В. В. Путешествие в полуденную Россию: в письмах, изданных В. Измайловым. М.: Университетская типография, 1802. Т. 1. С. 265, 289.

²² Афанасий-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. СПб.: Типография морского министерства, 1861. Т. 1. С. 177-178, 286-289, 299, 311-317.

²³ Там само.

²⁴ Афанасий-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. СПб.: Типография морского министерства, 1861. Т. 1. С. 322-323..

²⁵ Сумароков П. И. Путешествие в Крым и бессарабию в 1799 г. П. И. Сумарокова М.: Университетская типография у Ридигера и Клаудия, 1800. С. 52, 58, 128, 130, 179, 212.

інтелігентними і культурними людьми, які цінували музику, театр, мистецтво. Російські візитери звертали увагу на відношення євреїв південноукраїнських земель до модернізації, відзначаючи неоднозначність у їх ставленні до цього процесу: зустрічалися як консервативні представники, так і ті, хто встиг європеїзуватися і створити окрему підгрупу – «нові євреї». Але остаточно відійти від традиційно-архаїчного стилю життя заважало

християнське населення регіону, яке недоброзичливо відносилось до євреїв, що призводило до ще більшої корпоративності та замкненості міських євреїв. За дописами мандрівників, у містах Півдня України вони мали власне станове та національне самоврядування і недоброзичливо відносились до різного роду спроб контролювати або регламентувати їх діяльність.

References

- Afanasyi-Chuzhbynskyi A. Poezdka v Yuzhnuui Rossyiu. SPb.: Typohrafiya morskoho mynysterstva, 1861. T. 1. 465 s.
- Vsevolozhskyi N. S. Puteshestvye cherez Yuzhnuui Rossyiu, Krym y Odessu v Konstantynopol, Maluiu Azyiu, Severnuui Afryku, Maltu, Sytsylyiu, Ytalyiu, Yuzhnuui Frantsyiu y Paryzh v 1836 y 1837 hodakh. M.: Typ. Avhusta Semena pry Ymperatorskoi Medyko-khyrurhycheskoi akademyy, 1839. T. 1. 495 s.
- Hudzyi N. K ystoryy russkoho sentymentalyzma (Puteshestvye v Krym P. Sumarokova) // Yzvestyia Tavrycheskoi uchenoi arkhivnoi komysyy. Symferopol: Tavrycheskaia Hubernskaia typohrafiya, 1888. № 6. S. 132–143.
- Hutry M. Pysma o Kryme, Odesse y Azovskom more. M.: Typ. N. S. Vsevolozhskoho, 1810. 293 s.
- Demydov A. Puteshestvye v Yuzhnuui Rossyiu y Krym cherez Venhryiu, Valakhyiu y Moldavyiu, sovershennoe v 1837 h. Anatolyem Demydovym. M.: Typ. A. Semena, 1853. 543 s.
- Dorosheva A. O. Samovriaduvannia v prymorskykh mistakh Pivdnia Ukrainy v druhii polovyni XIX st.: dys ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Odesa, 2009. 195 s.
- Druzhynyna E. Y. Severnoe Prychernomore v 1775–1800 hh. M.: Nauka, 1955. 267 s.
- Zelenetskyi K. Puteshestvye v Yuzhnuui Rossyiu y Krym Anatolyia Demydova // Zapysky Odesskoho obshchestva ystoryy y drevnostei. Odessa: Horodskaiia typohrafiya, 1844. T. 1. S. 442–453.
- Yzmailov V. V. Puteshestvye v poludennui Rossyiu: v pysmakh, yzdannykh V. Yzmailovim. M.: Unyversytetskaia typohrafiya, 1802. T. 1. 404 s.
- Konstantinova V. M. Urbanizatsiia: pivdenoukrainskyi vymir (1861–1904 rokakh). Zaporizhzhia: AA Tandem, 2010. 569 s.
- Krym XIX stoletyia v trude anghlyiskoi uchenoi y pysatelnytsi Mery Kholderness // Elektronnyi resurs [rezhym dostupu]: <http://www.krimoved-library.ru/books/britanskiy-vzglyad-na-krim8.html>
- Myronov A. Russkyi horod: sotsyalnoe, ekonomycheskoe, demohrafycheskoe razvytye v 1740–1861 hh. M.: Nauka, 1975. 386 s.
- Polyshchuk M. Evrey Odessy y Novorossyy. Odessa: Mosty kultury, 2002. 447 s.
- Nadezhdyn N. Puteshestvye cherez Yuzhnuui Rossyiu, Krim y Odessu N. S. Vsevolozhskoho // Zapysky Odesskoho obshchestva ystoryy y drevnostei. Odessa: Horodskaiia typohrafiya, 1844. T. 1. S. 433–441.
- Odessa hlazamy brytantsev. Zаметky puteshestvennykov. Odessa: Yzdatelstvo «Optimum», 2012. 284 s.
- Sumarokov P. Y. Puteshestvye v Krim y bessarabyiu v 1799 h. P. Y. Sumarokova M.: Unyversytetskaia typohrafiya u Rydyhera y Klaudyia, 1800. 238 s.
- Shytiuk M. M., Shchukin V. V. Yevreiske naseleennia Khersonskoi hubernii v XIX – na pochatku XX stolit. Mykolaiv: Vydavnytstvo Iryny Hudym, 2008. 222 s.